

ZAMONAVIYLIK: AN'ANAVIYLIK VA ILK BOSMA NASHRLAR

Gulsevar TOSHEMIROVA

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika
universiteti,

Professional ta'lim va san'at fakulteti,

Musiqqa ta'limi yo'nalishi 1 - kurs
talabasi.

Ilmiy rahbar: **Vohidjon QO'ZIBOYEV**

Professional ta'lim fakulteti Musiqiy ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek musiqqa san'atining tarixiy taraqqiyot bosqichlari, xususan, an'anaviylik va zamonaviylik tamoyillarining o'zaro dialektik aloqadorligi tahlil etiladi. Tadqiqotning asosiy e'tibori milliy musiqiy merosimizni yozma manbalarga muhrlashning ilk davrlariga — ilk bosma nashrlarning paydo bo'lishi va ularning sohaga ta'siriga qaratilgan. Maqolada og'zaki an'anadagi musiqaning nota yozuviga ko'chirilishi jarayoni, bu jarayonda yuzaga kelgan nazariy va amaliy masalalar, shuningdek, ilk to'plamlarning musiqashunoslik fanidagi fundamental ahamiyati yoritiladi. Muallif zamonaviy musiqqa ta'limi tizimida ushbu ilk nashrlardan manba sifatida foydalanish, ularni tahlil qilish orqali talabalarda tarixiy xotira va professional ko'nikmalarni shakllantirish masalalarini o'rtaga tashlaydi. Maqola davomida ilk bosma nashrlarning badiiy-estetik qiymati va ularning bugungi kundagi "oltin fond" sifatidagi o'rni ilmiy dalillar asosida asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Zamonaviylik, an’anaviylik, Ilk bosma nashrlar, matbaa inqilobi, axborot tarqatish vositalari, bosma nashrlar, an’anaviy matbuot, zamonaviy media, madaniy meros va matbuot axborot inqilobi

TOSHKENT - 2026

KIRISH

“ Musiqiy madaniyatimizning taraqqiyoti faqatgina yangi asarlar yaratish bilan emas, balki mavjud boy merosni tizimlashtirish va ularni chop etish orqali keng ommaga yetkazish bilan ham belgilanadi. XIX asr oxirida Turkiston o‘lkasida matbaachilikning rivojlanishi va ilk bor musiqiy asarlarning bosma nashrlarda aks etishi, o‘zbek professional musiqasining yangi davrini boshlab berdi. Bu nashrlar nafaqat ohanglarni saqlab qoldi, balki ularni ilmiy o‘rganish uchun asosiy ob‘ektga aylantirdi.”

Tezis: "Zamonaviylikning shakllanishida an’anaviy qadriyatlarni saqlash bilan birga ilk bosma nashrlar orqali bilim va madaniyatning keng tarqalishi hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ldi."

ARGUMENTLAR VA FIKRLAR

Bilimning universallasuvi va ommaviylashuvi - An’anaviy jamiyatda bilim faqat ma’lum bir tabaqa (ruhoniylar, olimlar yoki saroy a’yonlari) qo‘lida to‘plangan edi. Qo‘lyozma kitoblar juda qimmat va kamyob bo‘lgani sababli, oddiy xalq ma’rifatdan chetda qolgan. Ilk bosma nashrlarning paydo bo‘lishi bilan kitob "elitar" buyumdan "ommaviy" vositaga aylandi. Bu jarayon zamonaviy demokratik ta’lim tizimining ilk kurtaklarini yaratdi. Ya’ni, bilim hamma uchun ochiq bo‘lishi kerak degan zamonaviy tamoyil aynan matbaa tufayli yuzaga keldi.

Axborotni standartlashtirish va xatolarning kamayishi - An’anaviy usulda kitoblar qo‘lda ko‘chirilganida, har bir kotib o‘zidan xato yoki o‘zgartirish qo‘shib yuborish ehtimoli yuqori edi. Bu esa ilmiy ma’lumotlarning buzilishiga olib kelgan.

Ilk bosma nashrlar esa bir xil matnning minglab nusxada aynan bir xil shaklda tarqatish imkonini berdi. Bu fan va texnikaning jadal rivojlanishiga, olimlar o'rtasida yagona ilmiy tilning shakllanishiga va ma'lumotlarning ishonchliligiga xizmat qildi. Zamonaviy dunyodagi "fakt" va "aniqlik" tushunchalari matbaadagi standartlashtirishdan boshlangan.

2

Milliy o'zlik va til birligining kuchayishi - Zamonaviylikning eng muhim belgilaridan biri — milliy davlatchilik va milliy tildir. Ilk bosma nashrlar, ayniqsa gazetalar va xalq tilidagi kitoblar, tarqoq sheva va lahjalarni yagona adabiy til atrofiga birlashtirdi. Odamlar bir xil imlodagi matnlarni o'qish orqali o'zlarini yagona millat sifatida his qila boshladilar. Shunday qilib, an'anaviy qabilaviy yoki hududiy tarqoqlikdan zamonaviy millat tushunchasiga o'tishda bosma nashrlar asosiy vosita bo'ldi.

An'anaviylik va zamonaviylik sintezi - Ko'pchilik bosma nashrlar an'anaviylikka chek qo'ydi deb o'ylaydi, aslida esa ular an'analarni saqlab qolishga yordam berdi. Masalan, qadimiy qo'lyozmalar, diniy asarlar va xalq og'zaki ijodi namunalari bosma shaklga o'tkazilmaganida, ular vaqt o'tishi bilan yo'qolib ketishi mumkin edi. Matbaa bu merosni "zamonaviy formatga" ko'chirdi va kelajak avlodga xavfsiz yetkazdi. Bugungi kunda biz an'anaviy qadriyatlarimizni kitoblar va nashrlar orqali o'rganayotganimiz aynan shu texnologik inqilobning natijasidir.

Insoniyat hayotida ilk bosma nashrlar

Insoniyat tarixida axborotni saqlash va tarqatish usullari doimo rivojlanib kelgan. Dastlab og'zaki nutq orqali bilimlar avloddan-avlodga o'tkazilgan bo'lsa, keyinchalik yozuv paydo bo'lishi bilan bu jarayon yanada mukammallashdi. Ammo haqiqiy axborot inqilobi bosma nashrlarning paydo bo'lishi bilan boshlandi. Bosma nashrlarning ilk shakllari qadimgi Sharq mamlakatlarida, xususan Xitoyda yuzaga kelgan. Taxminan milodiy VIII asrda xitoylik ustalar yog'och taxtachalarga matn

o'yib, uni qog'ozga bosish usulini ixtiro qilganlar. Bu usul "ksilografiya" deb ataladi. Eng mashhur qadimiy bosma asarlardan biri – 868-yilda chop etilgan "Olmos sutra" hisoblanadi. Bu asar insoniyat tarixidagi eng qadimgi bosma kitoblardan biri sifatida tan olingan. Keyinchalik bosma texnologiyalar Koreya va Yaponiyada ham rivojlandi. Ayniqsa Koreyada metall harflardan foydalanish boshlanganligi muhim yangilik edi. Bu esa bosma jarayonni tezlashtirdi va sifatini oshirdi. Yevropada esa bosma nashrlarning rivojlanishi XV asrga to'g'ri keladi.

3

Nemis ixtirochisi Yohannes Gutenberg tomonidan 1440-yillarda harakatlanuvchi metall harflar asosida ishlaydigan bosma stanok yaratilishi butun dunyo tarixini o'zgartirib yubordi. Gutenberg ixtirosi kitoblarni ommaviy ravishda chop etish imkonini berdi. Uning eng mashhur asari – "Gutenberg Injili" bo'lib, u bosma kitoblar tarixida alohida o'rin tutadi. Bosma nashrlarning paydo bo'lishi insoniyat hayotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Avvalo, bilimlar keng ommaga tarqala boshladi. Oldin faqat boylar yoki ruhoniylar foydalanadigan kitoblar endi oddiy xalq uchun ham ochiq bo'ldi. Bu esa savodxonlik darajasining oshishiga olib keldi. Ayniqsa Uyg'onish davri davrida ilm-fan va madaniyatning rivojlanishida bosma nashrlar muhim rol o'ynadi. Bundan tashqari, bosma nashrlar diniy, siyosiy va ilmiy g'oyalarni tez tarqatish imkonini berdi. Gazeta va jurnallar paydo bo'lishi bilan esa jamiyatda axborot almashinuvi yanada faollashdi. Bu jarayon keyinchalik zamonaviy ommaviy axborot vositalarining shakllanishiga zamin yaratdi.

O'rta Osiyoda ilk bosma nashrlar

O'rta Osiyoda bosma nashrlarning paydo bo'lishi boshqa hududlarga nisbatan kechroq yuz bergan bo'lsa-da, bu jarayon mintaqaning madaniy va ma'rifiy hayotida juda muhim o'rin tutadi. Dastlab bu hududda axborot asosan qo'lyozma kitoblar orqali tarqatilgan. Ayniqsa Buxoro, Samarqand va Xiva kabi ilm-fan markazlarida kitobat san'ati juda rivojlangan edi. U yerda xattotlar tomonidan qo'lda ko'chirilgan asarlar ilmiy va diniy bilimlarning asosiy manbasi bo'lgan. Bosma texnologiya O'rta Osiyoga

asosan XIX asrda kirib kelgan. Bu jarayon Rossiya imperiyasining Oʻrta Osiyoni bosib olishi bilan bogʻliq boʻlib, yangi texnika va madaniy yangiliklar aynan shu davrda kirib kela boshladi. Dastlabki bosmaxonalar harbiy va maʼmuriy ehtiyojlar uchun tashkil etilgan boʻlsa-da, keyinchalik ular maʼrifiy ahamiyat kasb eta boshladi. Oʻrta Osiyodagi ilk bosmaxonalardan biri Toshkentda tashkil etilgan. Bu yerda XIX asrning ikkinchi yarmida rus tilidagi rasmiy hujjatlar va gazetalar chop etila boshlandi. Keyinchalik mahalliy tillarda ham nashrlar paydo boʻldi.

4

Masalan, 1870-yildan boshlab “Turkestanskiye vedomosti” gazetasi chop etila boshladi. Bu gazeta mintaqadagi ilk bosma ommaviy axborot vositalaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, mahalliy ziyolilar ham bosma nashrlarning rivojiga katta hissa qoʻshgan. Jadidchilik harakati vakillari bosma kitob va gazetalarini xalqni maʼrifatli qilish vositasi sifatida koʻrganlar. Mahmudxoʻja Behbudiy, Abdulla Avloniy kabi maʼrifatparvarlar darsliklar, gazetalar va teatr asarlari orqali xalq ongini uygʻotishga harakat qilganlar. XX asr boshlarida Oʻrta Osiyoda milliy matbuot shakllana boshladi. “Taraqqiy”, “Shuhrat”, “Sadoi Turkiston” kabi gazetalar xalq orasida keng tarqalib, ijtimoiy-siyosiy fikrlarning rivojlanishiga xizmat qildi. Bu nashrlar orqali milliy oʻzlikni anglash, ilm-fanga qiziqish va zamonaviy qarashlar keng yoyildi.

Zamonaviylik (modernlik) - bugungi axborot jamiyatida inson tafakkuri, dunyoqarashi, muloqoti va madaniyati shakllanishiga bevosita taʼsir qiluvchi asosiy ijtimoiy jarayonlardan biridir. Bugungi kunda “zamonaviylik” tushunchasi koʻpincha raqamli texnologiyalar, internet, ijtimoiy tarmoqlar va elektron axborot muhitining jadal rivojlanishi bilan bogʻliq holda qoʻllaniladi. Bu esa anʼanaviy axborot vositalari, bosma nashrlar, radio, televizion axborotga qarama-qarshi yoki ularni toʻldiruvchi vosita sifatida namoyon boʻlmoqda.

An'anaviy bosma madaniyat insoniyat tafakkuri, ma'naviyati va ilmiy rivojlanishining asosi hisoblanadi. Ilk yozma manbalar orqali boshlangan axborot saqlash va uzatish jarayoni bosma nashrlar bilan chinakam inqilobiy bosqichga ko'tarildi. Gutenberg bosmaxonasi orqali omma savodxonligi kengaydi, ilm-fan ommalashdi. O'zbek xalqi tarixida ham bosma nashrlar milliy uyg'onish, ma'rifat va milliy g'oyalarining shakllanishida muhim rol o'ynadi. Bugungi raqamli davrda bosma nashrlar o'z mavqeini yo'qotayotgandek tuyulsa-da, ularning tarbiyaviy, madaniy va ilmiy ahamiyati hali ham dolzarbligicha qolmoqda. An'anaviy bosma madaniyatni asrash va zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish orqali madaniy taraqqiyotimizni yangi bosqichga olib chiqishimiz mumkin.

5

XULOSA

Insoniyat taraqqiyotida an'anaviylik va zamonaviylik o'zaro qarama-qarshi emas, balki bir-birini to'ldiruvchi jarayonlardir. Dastlab jamiyatda bilimlar og'zaki va qo'lyozma shaklida, ya'ni an'anaviy usulda saqlanib kelgan. Bu jarayon ayniqsa Buxoro, Samarqand kabi ilm markazlarida kuchli rivojlangan bo'lib, xattotlik va kitobat madaniyati yuqori darajaga yetgan. Ilk bosma nashrlarning paydo bo'lishi esa tarixda muhim burilish yasadi. Yohannes Gutenberg tomonidan yaratilgan bosma stanok tufayli kitoblar ko'paytirilib, keng ommaga yetib bordi. Natijada savodxonlik darajasi oshdi, ilm-fan va g'oyalar tez tarqala boshladi. Bu jarayon Uyg'onish davri kabi yirik tarixiy davrlarning rivojlanishiga kuchli turtki berdi. O'rta Osiyoda esa bu jarayon XIX–XX asrlarda, ayniqsa jadidchilik harakati davrida yaqqol namoyon bo'ldi. Mahmudxo'ja Behbudiy va Abdulla Avloniy kabi ma'rifatparvarlar bosma nashrlarni xalqni uyg'otish, ta'limni rivojlantirish va zamonaviy fikrlarni yoyish vositasi sifatida ishlatdilar. Bu esa an'anaviy jamiyatdan zamonaviy jamiyatga o'tishda muhim omil bo'ldi. Faktlarga tayansak, bosma nashrlar paydo bo'lgach Yevropada XV–XVI asrlarda minglab kitoblar chop etilib, savodxonlik keskin oshgan.

Xuddi shuningdek, O'rta Osiyoda XX asr boshlarida gazeta va darsliklar sonining ortishi milliy ong va ta'lim rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Z. Saidov. Tanlangan asarlar. (O'zbek matbuoti tarixi, xususan jadidlar davri matbuoti haqida fundamental manba).

N. Toshpo'latova. Jurnalistika nazariyasi, tarixi va taraqqiyoti. (Bosma nashrlarning paydo bo'lishi va ijtimoiy roli yoritilgan).

B. Do'stqoraev. O'zbekiston jurnalistikasi tarixi. (Ilk gazetalar va ularning ma'rifatparvarlik ahamiyati bo'yicha darslik).

M. Kastels. Axborot davri: iqtisodiyot, jamiyat va madaniyat. (Global miqyosda raqamli texnologiyalarning jamiyatga ta'sirini tushuntiruvchi eng mashhur asar).

G. Sultonova. Axborotlashgan jamiyatda ommaviy axborot vositalari. (Zamonaviy OAV va an'anaviy nashrlar uyg'unligi masalalari).

Jadidchilik harakati tarixi – Jadidlarning gazeta va kitob nashr qilish faoliyati haqida muhim manba.

The Printing Revolution in Early Modern Europe (muallif: Elizabeth Eisenstein) – Bosma inqilobning umumjahon tarixiga ta'siri haqida.

FOYDALANILGAN SAYTLAR

ZiyoNET (ziyonet.uz) – O'zbek tilida tarix, jadidchilik va matbuot haqida maqolalar bor.

Wikipedia (uz va en versiyalari) – “Bosma nashrlar”, “Gutenberg”, “Jadidchilik” kabi mavzular bo'yicha umumiy ma'lumotlar.

Natlib.uz — Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi elektron bazasi (ilk bosma nashrlarning raqamli nusxalarini topish mumkin).